

Research Paper

A Study of the Role and Character of Women in the Structure of Political Power in the Poems of Khosrow and Shirin Nezami.

Mahsa Emadi: Department of Political Science, Shi.C., Islamic Azad University, Shiraz, Iran

Mohammad Kazem Kaveh Pishghadam*: Department of Political Science, Shi.C., Islamic Azad University, Shiraz, Iran

Farah Niazkar: Department of Persian Language and Literature, Marv.C., Islamic Azad University, Marvdasht, Iran

Keramatollah Rasek Department of Sociology, Ja.C., Islamic Azad University, Jahrom, Iran

Received: 2025/04/07 [PP 45-58](#) Accepted: 2025/07/17

Abstract

Women have an important role and place in the history of Iranian mythology, and given that women made up half of society, identifying and studying influential women throughout history is very important and necessary in order for them to serve as role models for women in today's society. The purpose of this article is to "explain the role and personality of women in the Ganjavi political-military power structure." The method used in this research is a library type; in that the book "Khosrow and Shirin Ganjavi" was carefully studied and the desired material was obtained through content analysis. Nizami Ganjavi's stories are at the center of attention, and many stories revolve around the female character. Women in Nizami's Khosrow Shirin are sometimes charming lovers, sometimes rulers and powerful. And they are present in the power structure.

The theoretical framework used in it is mythological criticism. The findings of this research show that in the poem of Khosrow and Shirin, it is determined and outlined in three dimensions, including: the social dimension, including 5 components and 17 indicators; the political dimension, including 2 components and 14 indicators; and the personality dimension, including 2 components and 5 indicators. Women are leaders and rulers in the military system; their political skills have made them not need men in the administration of the country and they guide men well. The women in Khosrow and Shirin Nezami's poem, unlike other women in such stories, are not veiled women who do nothing but be charming and sarcastic; they are free and powerful women who, along with men, have an active presence in matters of power and political structure.

Keywords: woman, Nizami Ganjavi, structure, political power, explanation.

Citation: Emadi, Mahsa; Kaveh-Pishghadam, Mohammad Kazem; Niazkar, Farah. Rasek, Keramatollah; (2025). **A Study of the Role and Character of Women in the Structure of Political Power in the Poems of Khosrow and Shirin Nezami.** Journal of Society and Politics, Vol 3, No 10, Shiraz, PP 45-58.

*. **Corresponding author:** Mohammad Kazem Kaveh Pishghadam, **Email:** Pishghadam@ic.iau.ir, **Tel:** +98 09171130172

Extended Abstract

Introduction

Throughout the world and in all eras, there have been poets and writers who have influenced the people of their lands, and their poems have served as a model for people's behavior and as if they were a roadmap for their time and their future generations. In this article, we intend to examine Nezami Ganjavi's poems, and specifically her "Khosrow and Shirin."

Nezami Ganjavi has expressed very instructive and valuable points in his poems. One of the issues raised in his poems is women and their role and position.

To obtain Nizami Ganjavi's perspective on this matter, we have turned to his poems Khosrow and Shirin, so that we can understand the role that women have played in the structure of political power through these insightful verses.

Methodology

The research method of this article is library research and the content analysis technique has been used. First, the existing sources and books on the poetry of Khosrow and Shirin Nezami Ganjavi were studied and the desired content was extracted from them. In the next step, content analysis was performed on the collected data and the obtained data was categorized and coded in the article.

Results and discussion

The author sought to answer the question of what was the role of women in the structure of political power in the poetry of Khosrow and Shirin Nizami Ganjavi? To answer his question, he examined the poetry of Khosrow and Shirin Ganjavi and analyzed its content.

The result of the content analysis of Khosrow and Shirin Ganjavi was to find several indicators and components in the field of political, social, and personality characteristics of women in this work; In the social dimension, he has determined and outlined 5 components and 11 indicators, in the political dimension 2 components and 14 indicators, and in the personality dimension 2 components and 5 indicators. By analyzing these indicators and components, we can reach the conclusion that Nizami paid special attention to women, or in other words, "women-centeredness" is abundantly seen in his works. In his poetry collection Khosrow and Shirin, he has paid attention to various dimensions of women's personalities, such as: political, social, moral, historical, etc., and this can be clearly seen in his poems. Women are at the center of attention in Nizami Ganjavi's stories, and there are many stories centered around women's personalities.

Conclusion

In the poetry of Khosrow and Shirin Nizami, women have characteristics such as: advisor, benevolent, resourceful and clever, adherence to family status and social character, magnanimity, statesmanship, wisdom and tact. Women in this poetry also have the qualities of ruling and guiding, and their being politicians has caused them not to need men in managing the affairs of their country and even sometimes guide them. Therefore, based on the results obtained, the hypothesis that in Khosrow and Shirin Nizami, women play a romantic role and at the same time are wise, chaste, knowledgeable in governance, and excel in politics is proven.

References

1. Abbasnejad Khorasani, Hadi; Akbari, Nahid (2017) The Identity of the Female Character in the Poetry of Khosrow and Shirin Nezami Ganjavi, Second International Conference on Modern Research in the Humanities.
2. Amozgar, Zhaleh (2006). Mythological History of Iran, 8th edition, Tehran, Samt Publications.
3. Parisa, Davari (2005) A second look at the position of women in literature with a reflection on Nizami and Ferdowsi's narration

of the story of Khosrow and Shirin, Journal of the Faculty of Literature and Humanities (University of Isfahan), Issue 41

4. Ehsani Estahbanati, Mohammad Amin (2019). Sociological Criticism of Key Figures Khosrow and Shirin Nezami Ganjavi, Scientific-Specialized Quarterly of Studies in the Language and Lyrical Literature of the Persian Language and Literature Department, Islamic Azad University, Najafabad Branch, Year 9, Issue 33, pp. 9-24
5. Ghaemi, Farzad (2010). Background and Theoretical Foundations of the Mythological Criticism Approach and its Context and Method of Application in Reading Literary Texts, Literary Criticism Quarterly, Year 3, Issue 11 .
6. Ghanipour Malekshah, Ahmad (2010). The Image of Women in the Panjganj Nezami. Journal of Literary Sciences, Year 3, Issue 5.
7. Ghanipour Malekshah, Ahmad; Tirgar Bahnamiri, Sajideh (2010). The Image of Women in the Panjganj Nezami, Quarterly of Grammatical and Rhetorical Research, Issue 5.
8. Gweiri, Suzan (1996). Anahita in Iranian Myths. Second Edition, Tehran: Jamal-ul-Haq.
9. Jung, Carl Gustav and Wolfgang Pauli(1955) The Interpretation of Nature and the Psyche: Synchronicity: an Acausal Connecting Principle Pantheon Books
10. Jung, Carl Gustav Jung (1998). Man and His Symbols, translated by Mahmoud Soltanieh, Tehran: Jami.
11. Mohaddin, Jhaleh (1974). In Nizami's Love Stories, Mashhad Literature and Humanities Journal, Volume 11, Issue 2.
12. Nezami Ganjavi, Jamal-eddin (1997). Sharafnameh. Edited by Vahid Dastgerdi, with the help of Saeed Hamidian, first edition, Tehran: Qatra .
13. Nezami, Elias bin Yousef, Vahid Dastgerdi (2002). The Summary of Hakim Nezami Ganjavi, Volume 2, Tehran: Behzad .
14. Nizami (2012). The Summarization of the Five Works of Hakim Nizami Ganjavi, Tehran: Amir Kabir.
15. Noormohammadi Najafabadi, Zahra (1993) The Effect of Women's Capital on the Role of Domination in the Story of Khosrow and Shirin, Quarterly Journal of Literary Techniques, Year 15, Issue (2), Serial 43, pp. 81-102.
16. Norouzi, Zeinab (2015). A Study of the Female Character in Military Poetry, Collection of Articles of the Tenth International Conference on the Promotion of Persian Language and Literature, University of Mohaghegh Ardabili.
17. Sarwatian, Behrouz (2004) Heart-centeredness in Nizami's Garden of Mysticism, Quarterly Mirror of Heritage, Issue 25.
18. Shamisa, Siros (2004) Literary Criticism, Fourth Edition, Tehran, Ferdows Publications.
19. Sharvout, Mansour (1991) The Mirror of Wisdom in Nizami's Works, Tehran, Amir Kabir, 1.
20. Yousefi, Gholamhossein (1980). Cheshme Roshan, Tehran: Elmi, first .

مقاله پژوهشی

بررسی نقش و شخصیت زنان در ساختار قدرت سیاسی در منظومه خسرو و شیرین نظامی

مهسا عمادی: گروه علوم سیاسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران
محمد کاظم کاوه پیشقدم^۱: گروه علوم سیاسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران
فرح نیازکار: گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران
کرامت‌اله راسخ: گروه جامعه‌شناسی، واحد جهرم، دانشگاه آزاد اسلامی، جهرم، ایران

دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۸ صص ۴۵-۵۸ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۲۶

چکیده

زنان نقش و جایگاه مهمی در تالیخ اساطیر ایران دارند و با توجه به اینکه نصف جامعه را زنان تشکیل دادند، شناسایی و مطالعه زنان تأثیرگذار در طول تاریخ، برای این که الگویی برای زنان جامعه امروز باشند، بسیار مهم و ضروری است. هدف این مقاله، «تبیین نقش و شخصیت زنان در ساختار قدرت سیاسی نظامی گنجوی» است. روش استفاده‌شده در این پژوهش از نوع کتابخانه‌ای است؛ بدین صورت که کتاب «خسرو و شیرین گنجوی» به صورت دقیق مطالعه شده و از طریق تحلیل محتوا مطالب مورد نظر به دست آمده است. داستان‌های نظامی گنجوی، در مرکز توجه قرار دارد و داستان‌های بسیاری حول محور شخصیت زن وجود دارد. زنان در خسرو شیرین نظامی گاهی معشوقی دلربا، گاهی فرمانروا و دارای قدرت هستند. و در ساختار قدرت حضور دارند.

چارچوب نظری استفاده‌شده در آن نقد اسطوره‌شناسی می‌باشد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که در منظومه خسرو و شیرین در سه بُعد، از جمله: بُعد اجتماعی، شامل ۵ مؤلفه و ۱۷ شاخص؛ بُعد سیاسی، شامل ۲ مؤلفه و ۱۴ شاخص و در بُعد شخصیتی؛ شامل ۲ مؤلفه و ۵ شاخص تعیین و ترسیم شده است. زنان در منظومه نظامی هدایتگر و حکمران هستند؛ سیاستمداری آن‌ها باعث شده که در اداره مملکت به مردان نیازمند نباشند و مردان را به خوبی هدایت می‌کنند. زنان در منظومه خسرو و شیرین نظامی، برخلاف سایر زنان داستان‌های این چنینی، زنانی پرده‌نشین نیستند که کاری جز دلبری و طنازی نداشته باشند؛ آن‌ها زنان آزاده و قدرتمندی هستند که همپای مردان حضوری فعال در امر قدرت و ساختار سیاسی دارند.

واژه‌های کلیدی: زن، نظامی گنجوی، ساختار، قدرت سیاسی، تبیین

استناد: عمادی، مهسا؛ کاوه پیشقدم، محمد کاظم؛ نیازکار، فرح. راسخ، کرامت‌اله: (۱۴۰۴). بررسی نقش و شخصیت زنان در ساختار قدرت سیاسی در منظومه خسرو و شیرین نظامی. فصلنامه جستارهای جامعه و سیاست، سال ۳، شماره ۱۰، شیراز، صص ۴۵-۵۸.

^۱ نویسنده مسئول: محمد کاظم کاوه پیشقدم، پست الکترونیکی: Pishghadam@ic.iau.ir، تلفن: ۰۹۱۷۱۱۳۰۱۷۲

مقدمه

در همه دنیا و در تمامی ادوار، شاعران و ادیبانی وجود داشته که تأثیرگذار بوده‌اند بر مردمان سرزمین خود و اشعار آن‌ها به‌عنوان الگویی برای رفتار مردم بوده و انگار نقشه راهی بوده‌اند برای زمان خود و آیندگان. مانند «هومر»^۱ که نویسنده «ایلیاد و اودیسه»^۲ است؛ «ویرژیل»^۳ صاحب اثر «انه ایید»^۴ و البته بزرگانی همچون «حکیم ابوالقاسم فردوسی» و «نظامی گنجوی» در ایران. از آنجایی که ما در این مقاله قصد داریم اشعار نظامی گنجوی و به‌طور اخص «خسرو و شیرین» ایشان را مورد بررسی قرار دهیم، تمرکز خود را بر این شاعر بزرگ می‌گذاریم و از دیگر شاعران ارزشمندی که نام‌بردیم می‌گذریم. نظامی گنجوی در اشعار خود، نکات بسیار آموزنده و ارزشمندی را بیان کرده است. یکی از مواردی که در اشعار ایشان مطرح شده، زن و نقش و جایگاهی است که او دارد. از آنجایی که هدف پژوهش حاضر، «تبیین نقش و شخصیت زنان در ساختار قدرت سیاسی نظامی گنجوی» است، ما برای به‌دست‌آوردن نگرش نظامی گنجوی در این زمینه، به سراغ خسرو و شیرین ایشان رفته‌ایم تا بتوانیم از دل این ابیات پرمغز، نقشی را که زنان در ساختار قدرت سیاسی داشته‌اند متوجه شویم.

در منظومه خسرو شیرین اثر نظامی، زنان دارای صفاتی از قبیل: خردمندی، پاکدامنی و دانش می‌باشند که در حکمرانی و سیاست سرآمد بوده‌اند و در بیشتر مواقع از لحاظ استقامت و عشق‌ورزی برتر از مردان هستند. در منظومه خسرو و شیرین، خردورزی شیرین و توانایی وی در آمیختن عشق و عقل کاملاً بارز است. شیرین، عقل و خرد دوراندیش خویش را فدای هوی و هوس نساخته و دارای قدرت رهبری و اداره کشور و همچنین دارای حکمت و خردمندی است. در منظومه خسرو و شیرین نظامی زن تنها وسیله‌ای برای برطرف کردن هوس مردان نشان داده نمی‌شود بلکه به آنها صفت‌هایی مانند دلاوری، عفت، پاکدامنی، خردمندی، دادگستری داده می‌شود که در برخی موارد مانند عشق و استقامت حتی از مردان نیز قوی تر هستند. (ثروت، ۱۳۷۰: ۲۲۴-۲۲۵).

با اشاره‌ای کوتاه که از نقش و جایگاه زن در شعر و ادبیات فارسی شد، می‌توان به نقش و جایگاه زنان در تاریخ و اساطیر ایران پی‌برد و با توجه به این‌که نصف جمعیت جامعه زنان هستند، شناسایی و مطالعه زنان تأثیرگذار در طول تاریخ، برای اینکه الگویی برای زنان جامعه امروز باشند، بسیار مهم و ضروری است. بنابراین شایستگی آن را دارد که در این زمینه مطالعات گسترده‌ای انجام گیرد. این مقاله، به دنبال پاسخ به این سؤال است که: نقش زنان در ساختار قدرت سیاسی در منظومه خسرو شیرین نظامی چه بوده است؟

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

چارچوب نظری

در این پژوهش، به جهت اینکه نگارنده قصد دارد از دید انسان‌شناختی به تحلیل متن خسرو و شیرین نظامی بپردازد و شخصیت زنان را در ساختار قدرت سیاسی این اثر مورد بررسی قرار دهد، مناسب است که از «نظریه نقد اسطوره‌ای»^۵ استفاده کند. یکی از رویکردهای میان رشته‌ای که از رویکردهای اصلی نقد ادبی معاصر به شمار می‌رود، نقد اسطوره‌ای است. این رویکرد از منظر انسان‌شناختی متن‌های ادبی را تحلیل می‌کند و از جهت کاربردی که دارد «نقد کهن» و «نقد یونکی» را نیز دربرمی‌گیرد. در این روش منتقد به دنبال آن است که با رویکردهای تحلیلی، تطبیقی و استقرایی تمام عنصرهای فرهنگی که در انسان‌ها وجود داشته و به‌صورت ناخودآگاه در ایجاد و خلق آثار ادبی تأثیر داشت را مورد بررسی قرار دهد. در این رویکرد از یک طرف از مطالعات مردم‌شناسی و از طرف دیگر از مطالعات روانشناسی برای تحلیل آثار ادبی استفاده می‌شود. از آنجایی که به‌وسیله این رویکرد می‌توان به ارزش‌های ناخودآگاه و سطح نمادین آن‌ها که در متن‌های ادبی وجود دارد پی‌برد و آن‌ها را مورد تحلیل قرار داد می‌توان از آن برای تحلیل متن‌هایی که ارزش‌های اساطیری یا نمادگرایانه دارند استفاده کرد (قائم: ۱۳۹۸، ۳۳).

آرکی‌تایپ^۶ یا کهن‌الگو، شکل کلی از رفتارهای بشری است که می‌توان گفت منشأ آن «ناخودآگاه جمعی»^۱ است یا می‌توان گفت که آرکی‌تایپ، در قالب رویاها و توهمات، خیال‌پردازی و هنر و ادبیات در ناخودآگاه جمعی وجود دارد و بدین‌وسیله افراد را تحت نفوذ و نظارت خود قرار می‌دهد. (همان، ۲۲۷).

¹ Homer

² the Iliad and Odyssey

³ Virgile

⁴ Aeneis

⁵ Archetypal criticism

⁶ Archetype

«یونگ»^۲، با بیان مطالب مهمی در مورد ناخودآگاه جمعی، صور اساطیری (آرکی‌تاپ‌ها) نشان داده است که چطور اسطوره‌ها، جایگاه نو در زندگی بشر پیدا کرده‌اند. یونگ معتقد بود انسان دارای نوعی «حافظهٔ نژادی» است که کهن‌الگوها در آن ذخیره می‌شوند (Jung, 1955:108).

نقد مبتنی بر آرا یونگ، بیشتر حول محور آرکی‌تاپ‌ها است که به مردم‌شناسی، اسطوره‌شناسی و گذشته بشر توجه دارد و شخصیت‌هایی که در داستان‌های ادبی وجود دارد را به صورت اساطیر نشان می‌دهد (شمیسا، ۱۳۸۳: ۲۲۸). یونگ دو نوع ناخودآگاه فردی و جمعی را بیان می‌کند. وی معتقد است که ناخودآگاه جمعی از گذشته‌گان و نیاکان به ما رسیده است. حتی می‌توان آن را مربوط به دورانی که بشر به صورت حیوانی زندگی می‌کرده دانست و به همین دلیل خاطره ناخودآگاه نژادی را مطرح می‌کند.

بررسی عمیق آثار کهن و مخصوصاً حماسه‌ها و اسطوره‌ها به ما کمک می‌کند تا کهن‌الگوها و رازورمزهای آن را دریابیم و درک بهتری از فرهنگ، ادبیات، جامعه و انسان داشته باشیم. می‌توان از دانش اساطیری برای شناختن تاریخ تمدن و روشن کردن آن جنبه از تاریخ کهن که برای ما غیروشن است استفاده کرد و بدین وسیله به طرز فکر و اعتقادات دوران گذشته پی برد (آموزگار، ۱۳۸۵: ۶). نکته قابل توجه این است که صحت داشتن یا داشتن تاریخی اسطوره‌ها اهمیت چندانی ندارد و آن چیزی که مهم است ارزشی است که آن‌ها بین پیروان خود دارند (گوپری، ۱۳۷۵: ۱۰).

خسرو و شیرین نظامی گنجوی، اثری بسیار مهم است که در آن‌ها، اساطیر و شخصیت‌های اسطوره‌ای با کارکردهای چشمگیر خود، باعث شگفتی خواننده می‌شود. همچنین، در این اثر مهم ادبی، با موضوعات و شخصیت‌های گوناگون اساطیری روبه‌رویم که هر یک در جایگاه خود ارزش زیادی دارند. یکی از موضوعات قابل توجه، وجود زنان و نقش آن‌ها در این اثر است که با نگاه ژرف‌نگرانه به این اثر، می‌توان به نقش و کارکرد زنان پی‌برد. پژوهش حاضر سعی دارد، شخصیت زنان خسرو و شیرین گنجوی را بررسی کند؛ از آنجایی که این زنان، اسطوره و شخصیت‌هایی هستند که به وسیلهٔ ذهن نویسنده ایجاد شده‌اند، بنابراین باید از نظریهٔ اسطوره‌شناسی برای شناخت آن‌ها استفاده کرد.

هدف:

تبیین نقش و شخصیت زنان در ساختار قدرت سیاسی نظامی گنجوی.

فرضیه:

در خسرو و شیرین، زنان نقشی عاشقانه دارند؛ در عین حال خردمند، پاکدامن با دانش حکمرانی و در سیاست سرآمدند.

پیشینه

نورمحمدی نجف‌آبادی در سال (۱۴۰۲)، پژوهشی با عنوان «تأثیر سرمایه‌های زنان بر نقش سلطه در داستان خسرو و شیرین براساس نظریهٔ کنش پیر بوردیو» نگاشته است. یافته‌های این پژوهش، نشان می‌دهد این زنان با سرمایه‌های چهارگانه‌ای که در اختیار دارند، در میدان‌های گوناگون کنش‌گری دارند و در بخش مسلط میدان‌ها حضور می‌یابند؛ اما به دلیل نامتوازن بودن سرمایه‌ها و ناکارآمدی در کاربست آن‌ها، به جز شیرین هیچ‌یک توفیق پایداری نمی‌یابند.

احسانی اصطهباناتی در سال (۱۳۹۸)، پژوهش با عنوان «نقد جامعه‌شناسی شخصیت‌های کلیدی خسرو و شیرین نظامی گنجوی». نگارنده شخصیت‌های اصلی این منظومه را از زوایای مختلف جامعه‌شناختی مورد بررسی قرار داده و نشان می‌دهد در منظومه خسرو و شیرین فضای آزاد اجتماعی و نگرش واقع‌بینانه جامعه به زن در آن دوران باعث رشد صفتهایی مانند بزرگ منشی، فرهیختگی، اعتماد به نفس در بین زنان شده است و برخورداری از این صفته‌ها و ویژگی‌ها باعث شده که زنان منظومه خسرو و شیرین بر سرنوشت خودشان حاکم باشند و اجازه ندهند هیچ مردی بر آن‌ها غلبه داشته باشد.

عباس‌نژاد خراسانی و همکاران در سال (۱۳۹۶)، پژوهشی تحت عنوان «هویت‌بخشی شخصیت زن در منظومهٔ خسرو و شیرین نظامی گنجوی» انجام داده‌اند. نگارندگان معتقدند به دلیل این‌که در بیشتر آثار ادبی زیبایی‌ها عشوه‌گری‌های زنان بیان شده است، ارزش واقعی زن نادیده گرفته شده است؛ اما نگارنده سعی کرده است به جنبه‌های مختلف شخصیت زن، از جمله: زیبایی، عشق، عفاف، غیرت، ازدواج، مشاوره و ... که نظامی آن را در منظومهٔ خود جاودانه ساخته است، با روش تحلیلی بررسی نماید.

¹ Collective unconscious

² Carl Gustav Jung

نوروزی در سال (۱۳۹۴)، پژوهشی تحت عنوان «بررسی شخصیت زن در شعر نظامی» نگاشته است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که نظامی، نگرشی روشن‌بینانه نسبت به زن دارد و حضور آن‌ها را در اجتماع تایید می‌کند. و بیان می‌کند که با بررسی اشعار خمه و نیز تحلیل شخصیت‌های زن و میزان و چگونگی حضور آنان می‌توانیم دیدگاه شاعر را درباره این جنس بدانیم.

غنی‌پور ملک‌شاه و همکاران در سال (۱۳۸۹)، پژوهشی تحت عنوان «سیمای زن در پنج گنج نظامی» نگاشته است. در این پژوهش نگارنده معتقد است: دید نظامی به زن این‌گونه بوده است که او را دارای شخصیت والا و برجسته می‌دانسته به‌طوری که می‌تواند مسئولیت‌های بزرگ اجتماعی را برعهده بگیرد و آن‌را به نحو احسن انجام دهد. هر چند در دوران نظامی نگرش جامعه نسبت به زن با وی متفاوت بوده اما نظامی گاه‌ها زنان را برتر از مردان می‌دانسته و معتقد بوده که آنان توانایی این را دارند که استقامت و برجستگی خود را به دیگران ثابت کنند.

داوری در سال (۱۳۸۴)، پژوهشی تحت عنوان «نگاهی دوباره به جایگاه زن در ادبیات با تأملی بر روایت نظامی و فردوسی از داستان خسرو و شیرین» انجام داده است. نتایج به‌دست‌آمده به‌وسیله نگارنده، نشان می‌دهد حدوداً تا پایان دوره سبک عراقی نظر نویسندگان و شاعران در مورد زن به عنوان معشوق مانند هم بوده است اما به دلیل شرایط متفاوتی که در هر محیط و جامعه وجود داشته جایگاه زن در یک اثر ادبی عاشقانه با جایگاه زن در اثر ادبی عاشقانه دیگر متفاوت بوده است مانند جایگاه شیرین در «خسرو و شیرین» نسبت به جایگاه لیلی در «لیلی و مجنون» که به نظر می‌رسد در این مورد خاص، دلیل دیگر آن پشتوانه قدرت سیاسی و مادی شیرین نسبت به لیلی نیز می‌باشد.

روش تحقیق

روش تحقیق این مقاله کتابخانه‌ای است و از تکنیک تحلیل محتوا استفاده شده است. بدین‌صورت که ابتدا منابع و کتب موجود در زمینه منظومه خسرو و شیرین نظامی گنجوی مورد مطالعه قرار گرفته و مطالب موردنظر از آن‌ها فیش‌برداری شده و در گام بعد، بر روی داده‌های جمع‌آوری‌شده تحلیل محتوا صورت گرفته است و داده‌های به‌دست‌آمده، به‌صورت دسته‌بندی و کدگذاری در مقاله آورده شده است.

بحث و ارائه یافته‌ها

ضرورت تحقیق

با توجه به جایگاه ویژه زن در جامعه به عنوان تربیت‌کننده فرزندان خود که آینده‌سازان کشور نیز می‌باشند، جایگاه بسیار مهم و حساسی در جامعه دارند. بنابراین باید از الگوهای مناسبی برای رفتار خود و تربیت فرزندانشان استفاده کنند. یکی از الگوهای مناسبی که می‌تواند بر روی زنان جامعه تأثیرگذار باشد، زنان ایران باستان یا زنانی هستند که در ادبیات ما آورده شده‌اند؛ مانند زنانی که در خسرو و شیرین نظامی گنجوی ذکر شده‌اند و نقش و جایگاه بسیار والایی دارند و شیرزانی، شایسته تحسین و تقلیدند. از آنجایی که باید این زنانی که ما به‌عنوان الگو از آن‌ها یاد می‌کنیم، به زنان جامعه امروز شناسانده شوند، یکی از راه‌های بسیار مؤثر شناساندن آن‌ها، انجام کارهای پژوهشی و علمی از قبیل نوشته حاضر است. بنابراین می‌توان گفت که تحقیق و بررسی در مورد زنان ادبیات گذشته ضروری است.

پردازش مقاله

در این قسمت، داده‌های به‌دست‌آمده از تحلیل محتوای خسرو و شیرین نظامی، در قالب ابعاد، شاخص‌ها و مؤلفه‌ها آورده می‌شود که عبارتند از: در بُعد اجتماعی ۵ مؤلفه و ۱۱ شاخص؛ در بُعد سیاسی ۲ مؤلفه و ۱۴ شاخص و در بُعد شخصیتی ۲ مؤلفه و ۵ شاخص که در آن‌ها نقش زنان تعیین و ترسیم شده است. این شاخص‌ها و مؤلفه‌ها در قالب جدول زیر ارائه می‌شود.

جدول ۱: دسته‌بندی و سازماندهی نقش زنان در منظومه خسرو و شیرین نظامی براساس کدگذاری‌ها (باز، محوری، انتخابی):

مفاهیم	مقوله‌ها	ابعاد
حکمت و دانش قوی‌رأی و روش‌اندل و نغزگوی — فرشته‌منش، بلکه فرزانه‌خوی؛ زنان داشتی راین در سرای — به کدبانویی فارغ از کدخدای (نظامی، ۱۳۷۶: ۲۷۷-۲۷۸).		
خردمندی و دادگستری؛ مهین‌بانو، خردمندانه شیرین را پند می‌دهد و شیرین هم به نصیحت‌ها و پندهای		

بُعد اجتماعی زنان و تأثیر آن بر ساختار قدرت سیاسی	مهارت‌های اجتماعی (سرمايه فرهنگی-اجتماعی)	عمه‌اش گوش فراداده و به آن‌ها پایبند است. عمه دانا و خردمند بر آن است، شیرین به‌رایگان این سرمایه‌های هنگفت را در اختیار خسرو قرار ندهد. زنان در خردمندی و دادگستری عرض وجود می‌کنند (ثروت، ۱۳۷۸: ۲۲۴-۲۲۷). هنر رزمی؛ هنر و مهارت شیرین در چوگان از سرمایه‌های فرهنگی اوست. او از این سرمایه در بازی چوگان با شاه استفاده می‌کند و هم‌ترازی و گاه هم‌مونی خود را به رخ شاه می‌کشد (نورمحمدی نجف‌آبادی، ۱۴۰۲). به چوگان خود چنان چالاک بودند -که گوی از چنبر گردون ربودند ملک زان ماده‌شیران شکاری-شگفتی مانده درچابک سواری(نظامی، ۱۳۷۶: ۱۲۲-۱۲۴).
		قدرت زبان‌آوری و میدان‌شناسی؛ قدرت زبان‌آوری و توان مجاب‌کنندگی که از سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی است، در خلال داستان و در «میدان زبان» به کار شیرین می‌آید. او هوش میدان‌شناسی بالایی دارد. ذره‌ای از اصالت هدف رام‌کردن خسرو در منش و میدانی که خود او تعریف می‌کند (نورمحمدی نجف‌آبادی، ۱۴۰۲).
		هنر موقعیت‌شناسی و موقعیت‌سازی؛ شیرین ذره‌ای از کنش رقبا غافل نیست؛ پیوسته درحال موقعیت‌شناسی و موقعیت‌سازی است. او بر اثر درک درونی از میدان که برآمده، از هم‌ترازی و جایگاه شاهان گیش با خسرو است درمی‌یابد که چگونه باید خسرو را رام خود کند (نورمحمدی نجف‌آبادی، ۱۴۰۲).
		هنر فرصت‌شناسی؛ شیرین در یک فرصت‌شناسی فرهنگی، مرگ مریم را فرصت مغتنمی برای پاسخ‌دادن به تعزیتی می‌شمارد که خسرو در مرگ فرهاد به او داده است. پس هنرمندانه و با گشاده‌زبانی در قالب تعزیتی بر سوگ نهال ظفر می‌کارد (نورمحمدی نجف‌آبادی، ۱۴۰۲). وگر یک دانه رفت از خرمن شاه -- فدا بادش فلک با خرمن ماه بتی گر کسر شد، کسری بماند -- غم مریم مخور، عیسی بماناد (نظامی، ۱۳۷۶: ۱۲۱-۱۲۵).
		قدرت نرم‌کنندگی؛ سرمايه فرهنگی شکر دانایی اوست. او مهارت فراوانی در بازی‌های سیاسی دارد و دارای قدرت رام‌کنندگی عادات شاهانه و نرم‌کردن غرور آنان است (نورمحمدی نجف‌آبادی، ۱۴۰۲). چو ویسه فتنه‌ای در شهذبوسی -- چو دایه آیتی در چاپلوسی(نظامی، ۱۳۷۶: ۲۸۰).
		داشتن قدرت اجتماعی؛ شیرین نه تنها از نظر مادی پایین‌تر از خسرو پرویز نیست بلکه از نظر معنوی و اخلاقی توانسته خسرو پرویز را تحت تأثیر خود قرار دهد (زرین‌کوب، ۱۳۸۶: ۱۰۸). بسا رعنازنا کاو شیرمرد است -- بسا دیبا که شیرش در نورد است (نظامی، ۱۳۷۶: ۴۲۴).
		حذر از جور و ظلم؛ به انصافش خلاق شاد گشتند -- ز هر دروازه‌ای برداشت باجی ز مظلومان عالم جور برداشت -- مسلم کرد شهر و روستا را (نظامی، ۱۳۹۱: ۱۳۹۱).

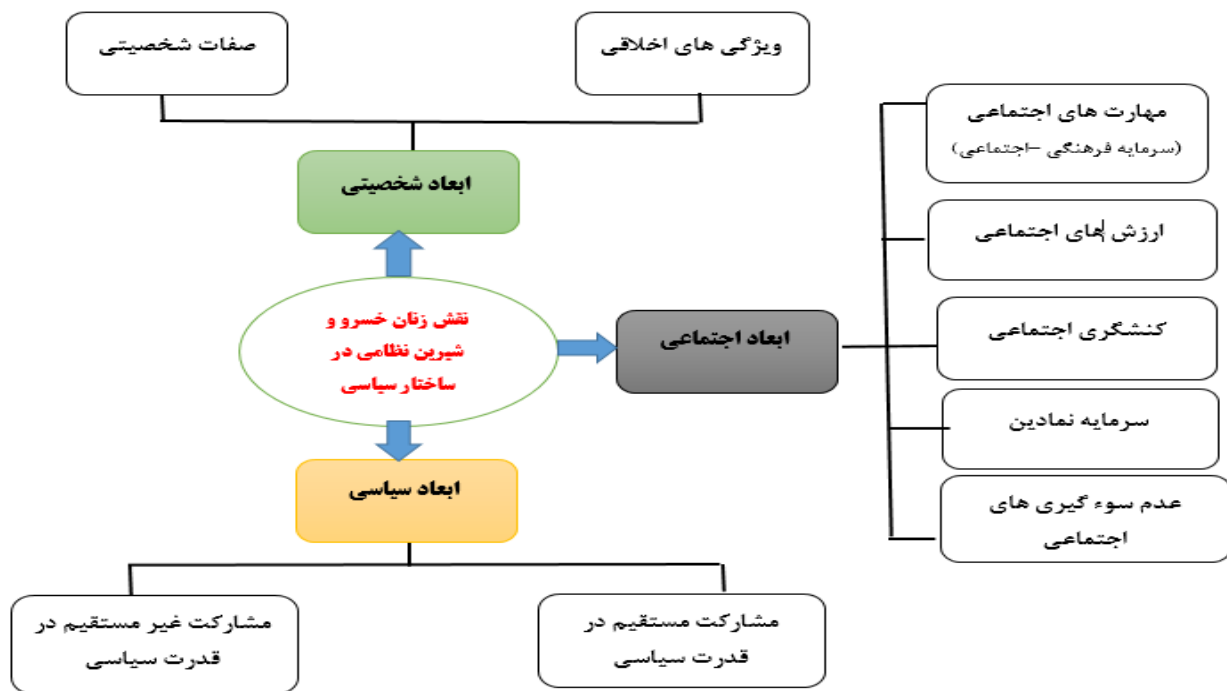
	ارزش‌های اجتماعی	۳۲۴-۳۲۵. اندیشیدن به آخرت؛ شیرین از خسرو می‌خواهد که به دنبال عدالت برود و به زیر دستان خود ظلم و ستم نکند و همچنین به او می‌گوید که به سرگذشت شاهان قبل از خود توجه کند و از آن‌ها درس بگیرد. علاوه بر آن به او گوشزد می‌کند که جهان دیگری بعد از این جهان وجود دارد. جهانسوزی بد است و جورسازی -- نجات آخرت را چاره‌گر باش (نظامی، ۱۳۹۱: ۳۹۸).
		درس گرفتن از سرنوشت شاهان پیشین؛ بین دور از تو شاهانی که مردند - ز مال و مملکت با خود چه بردند (نظامی، ۱۳۹۱: ۶۵۰).
		دلاوری و شجاعت؛ ملک زان ماده شیران شکاری -- شگفتی مانده در چابک‌سواری (نظامی، ۱۳۹۱: ۲۴۹). در دلاوری و جنگ عرض وجود دارند (ثروت، ۱۳۷۸: ۲۲۴-۲۲۷).
		ثروتمندی برای سلطه؛ شیرین سرمایه‌های اقتصادی متنوع، هنگفت و گاه نادری دارد؛ سیم‌وزر و گنج خانه کافی، کنیزکان بسیار و بی‌نظیر، کاخ‌ها و مالکی. سرزمینی، ملک و پادشاهی و ... (نورمحمدی نجف‌آبادی، ۱۴۰۱). گر او را دعوی صاحب‌کلاهی است -- مرا نیز از قصب سربند شاهی است (نظامی، ۱۳۷۶: ۱۲۱).
	کنش‌گری اجتماعی	بزرگ‌منشی؛ مهین‌بانو در رأس سرزمین خود قرار دارد. او زنی مهربان‌تر و دلسوزتر از مادر برای شیرین است. در بزرگی و نسب بی‌همتاست؛ یکی از کنش‌های مهین‌بانو، بزرگ‌منشی اوست (نورمحمدی نجف‌آبادی، ۱۴۰۲). شکنج شرم در مویش نیاورد - حدیث رفته بر رویش نیاورد (نظامی، ۱۳۹۱: ۱۹۷).
		داشتن استقلال؛ غالب زنان از لحاظ شخصیتی مستقل و صاحب‌اراده‌اند و همین ویژگی به آنان قدرت می‌دهد که با هنجارهای رایج و سنت غالب مبارزه کنند (مانند شیرین) و درعین‌حال ارزش خود را نیز حفظ کند (نوروزی، ۱۳۹۴).
	عدم سوءگیری‌های اجتماعی	مهمان‌نوازی و حفظ جایگاه اجتماعی فرد مهمان؛ مهین‌بانو چو زین حالت خبر یافت -- به استقبال شاه آورد پرواز گرامی نزل‌های خسروانه -- به خدمت‌کردن شاهانه بشتافت سپاهی ساخته با برگ و با ساز -- فرستاد از ادب سوی خزانه (نظامی، ۱۳۹۱: ۱۸۶).

	سرمایه نمادین	پذیرش عامه، اجتماع و مقبولیت؛ در ادوار گذشته، پادشاهی، دربار شاهی، عدالت‌خانه شاهی، حوزه قضایی پادشاه و شاخص شاه و نائب‌الحکومه‌ها از طریق ساختار و پذیرش عامه و اجتماع، دارای نوعی برجستگی و مقبولیت می‌شدند که سرمایه نمادین آنان تلقی می‌شد. شیرین در آن دوره که ولیعهد شمیرا (مهین‌بانو) است و در دورهای که شاه، سرزمین پدری خود و سپس شاه‌بانوی ایران‌زمین شده است، پیاپی از ضریب افزایشی این اوتوریت به سرمایه نمادین برخوردار بوده و به بهترین وجهی از آن استفاده کرده است (نورمحمدی نجف‌آبادی، ۱۴۰۲). شکرلفظان لبش را نوش خوانند -- ولیعهد مهین‌بانوش دانند پری‌رویان کزان کشور امیرند-- همه در خدمتش فرمان پذیرند (نظامی، ۱۳۷۶: ۵۲-۵۳). کاریمای شهرت؛ شکر جامعه‌پذیری بالایی دارد؛ در میان اجتماع آن قدر شناخته شده است که قلمرو آوازه و شهرتش از مدائن و کاخ شاهی گذشته است (نورمحمدی نجف‌آبادی، ۱۴۰۲). چو خسرو بر سر کوی شکر شد -- سپاهان قصر شربنی دگر شد (نظامی، ۱۳۷۶: ۲۸۰).
بعد سیاسی زنان و تأثیر آن بر ساختار قدرت سیاسی	مشارکت مستقیم در قدرت سیاسی	حکومت‌کردن و پادشاهی؛ شیرین بر تخت سلطنت می‌نشیند (کلیات نظامی، ۱۳۸۱، ج ۱: ۲۱۹). اکثر نقش‌های سیاسی و حکومتی زنان مربوط به خاندان‌های شاهی است: مثل مهین‌بانو و شیرین که هر دو از خانواده حکمرانان ایرانی هستند (متحدین، ۱۳۵۴: ۲۷۳). مسئولیت در سطح کلان اجتماعی و سیاسی؛ نظامی زن را می‌ستاید، با نقش‌هایی که در اجتماع به او می‌سپارد؛ زنان شایسته هرگونه مسئولیتی هستند (ثروت، ۱۳۷۸: ۲۲۴). شرکت در بازی سیاسی؛ سرمایه شکر، دانایی اوست. او مهارت فراوانی در بازی‌های سیاسی دارد و دارای قدرت رام‌کنندگی عادات شاهانه و نرم‌کردن غرور آنان است (نورمحمدی نجف‌آبادی، ۱۴۰۱). اداره کشور؛ زنی فرمانده است از نسل شاهان -- شده جوش سپاهش تا سپاهان همه اقلیم اران تا به ارمن -- مقرر گشته بر فرمان آن زن (نظامی، ۱۳۷۶: ۴۹-۵۰). جنگاوری؛ چو شیر ماده آن هفتاد دختر-- سوی شیرین شدند آشوب در سر به مردی هر یکی اسفندیاری-- به تیرانداختن رستم سواری (نظامی، ۱۳۷۶: ۱۲۲-۱۲۴).

		حضور فعالانه در عرصه سیاست؛ زنان داستان نظامی او همچون مردان در صحنه‌های حکمرانی و سیاست عرض وجود می‌کنند (ثروت، ۱۳۷۸: ۲۲۴-۲۲۷).
		قوی‌رأی و روشندل و نگرگوی - فرشته‌منش بلکه فرزانه‌خوی هزارش زن بکر در پیشگاه -- به خدمت کمر بسته هر یک چو ماه (نظامی، ۱۳۷۶: ۲۷۷-۲۷۸).
		عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی؛ شیرین به عدالت حکومت می‌کند (کلیات نظامی، ۱۳۸۱، ج ۱: ۲۱۹).
		خسرو، نصیحت شیرین را مبنی بر برقراری عدالت با گوش جان می‌شنود و عمل می‌کند (کلیات نظامی، ۱۳۸۱، ج ۱: ۲۱۹).
	مشارکت غیرمستقیم در قدرت سیاسی	ابزار قدرت سیاسی؛ خسرو عاشق شیرین بود اما به دلیل حفظ پادشاهی‌اش مجبور بود که در ظاهر خود را عاشق مریم نشان دهد و مطابق میل او رفتار کند. (ثروتیان، ۱۳۸۳: ۴۲).
		دعوت حاکمان به تأمل در گذشته؛ ببین دور از تو شاهانی که مردند -- ز مال و مملکت با خود چه بردند (نظامی، ۱۳۹۱: ۶۵۰).
		تغییر رفتار شخصیت‌های سیاسی و مشاوره سیاسی؛ شیرین هم معشوقی دوست داشتی و جذاب برای خسرو است و هم به دلیل هوش و خردمندی که دارد راهنما و مربی خوبی برای وی می‌باشد؛ به نحوی که او را هدایت به نجات مملکت می‌کند (غنی‌پور ملک‌شاه، ۱۳۸۹: ۱۹۳).
		قدرت بالقوه رهبری؛ از نظر نظامی زنان دارای توانایی‌های بالقوه‌ای هستند که می‌توانند حتی کشوری را رهبری و اداره کنند. (ثروت، ۱۳۷۸: ۲۲۴-۲۲۷).
		مشاوره حکومتی؛ خسرو، نصیحت شیرین را مبنی بر برقراری عدالت با گوش جان می‌شنود و عمل می‌کند (کلیات نظامی، ۱۳۸۱، ج ۱: ۲۱۹).
		میدان‌شناسی و رقیب‌شناسی؛ هنر دیگر شیرین، میدان‌شناسی و رقیب‌شناسی هوشمندانه اوست. چراکه رقیبی زبردست، چون مریم دارد (نورمحمدی نجف‌آبادی، ۱۴۰۲).

		جاه‌طلبی؛ شیرین به سبب سرمایه فرهنگی خود، عزت نفس، اعتمادبه‌نفس و جاه‌طلبی شاهانه دارد (نورمحمدی نجف‌آبادی، ۱۴۰۲).
بُعد شخصیتی و تأثیر آن بر ساختار قدرت سیاسی	ویژگی‌های اخلاقی	ناصر و خیراندیش؛ مهمین‌بانو در رأس سرزمین خود قرار دارد. او زنی مهربان‌تر و دلسوزتر از مادر برای شیرین است. زنی مقتدر، خیرخواه و مشاوره دانا برای شیرین است (یونگ، ۱۳۷۷: ۲۴). دلش می‌داد تا فرمان‌پذیرد—قوی‌دل گردد و درمان‌پذیرد (نظامی، ۱۳۷۶: ۱۱۲).
		اعتقاد به سنت و آیین‌ها؛ غالب زنان از لحاظ شخصیتی مستقل و صاحب‌اراده‌اند و همین ویژگی به آنان قدرت می‌دهد که با هنجارهای رایج و سنت غالب مبارزه کنند (مانند شیرین) و درعین‌حال، ارزش خود را نیز حفظ کنند (نوروزی، ۱۳۹۴).
	صفات شخصیتی	شخصیت کنش‌گر و پویا؛ شیرین، شخصیتی پویا و کنش‌گر است که به‌خاطر کنش‌های اجتماعی و تغییر و تحولات عمده مهمی را رقم می‌زند (نورمحمدی نجف‌آبادی، ۱۴۰۲). پری‌دختی، پری‌بگذار، ماهی — به زیر مقنعه صاحب‌کلاهی (نظامی، ۱۳۷۶: ۱۵۵). شخصیت آینده‌نگر؛ خسرو نصیحت شیرین را مبنی بر برقراری عدالت با گوش جان می‌شنود و عمل می‌کند (کلیات نظامی، ۱۳۸۱، ج ۱: ۲۱۹).
		شخصیت مثبت؛ شیرین علاوه بر این که معشوقی زیبا و منحصربه‌فرد است، دانا و باهوش نیز هست که می‌تواند به‌عنوان یک راهنما و معلم راه و رسم رفتار با رعیت و زیر دستان را به خسرو آموزش دهد (غنی‌پور ملک‌شاه، ۱۳۸۹: ۱۹۳).

براساس مدل زیر، تأثیر قدرت سیاسی زنان در خسرو شیرین نظامی گنجوی مورد تحلیل قرار گرفته است:

شکل ۱. الگوی نقش زنان در منظومه خسرو و شیرین نظامی گنجوی (منبع: نگارنده).

اولین بُعد تأثیرگذار بر ساختار قدرت سیاسی، بُعد اجتماعی و جایگاه اجتماعی زنان است که این بُعد، دارای پنج مؤلفه است که عبارتند از: مهارت های اجتماعی و رفتاری، ارزش های اجتماعی، کنشگری اجتماعی، عدم سوءگیری های اجتماعی و سرمایه نمادین که مورد و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. در دومین بُعد، جایگاه سیاسی زنان مورد بررسی قرار گرفته است و دارای دو مؤلفه می باشد که عبارتند از: مشارکت مستقیم در قدرت سیاسی و مشارکت غیرمستقیم در قدرت سیاسی و در آخر، بُعد شخصیتی زنان مورد بررسی قرار گرفته که شامل دو مؤلفه است که عبارتند از: ویژگی های اخلاقی و صفات شخصیتی زنان.

نتیجه گیری و ارائه پیشنهادها

نگارنده به دنبال پاسخ به این سؤال بوده است که نقش زنان در ساختار قدرت سیاسی در منظومه خسرو و شیرین نظامی گنجوی چه بوده است؟ برای رسیدن به پاسخ سؤال خود، منظومه خسرو و شیرین گنجوی را مورد بررسی قرار داده و محتوای آن را تحلیل کرده است. نتیجه تحلیل محتوای خسرو و شیرین گنجوی، دست یافتن به چند شاخص و مؤلفه در زمینه ویژگی های سیاسی، اجتماعی و شخصیتی زنان این اثر بوده است؛ به صورتی که در بُعد اجتماعی، ۵ مؤلفه و ۱۱ شاخص، در بُعد سیاسی ۲ مؤلفه و ۱۴ شاخص و در بُعد شخصیتی ۲ مؤلفه و ۵ شاخص را تعیین و ترسیم کرده است. با تجزیه و تحلیل این شاخص ها و مؤلفه ها، می توان به این نتایج رسید که نظامی، توجه ویژه ای به زنان داشته است یا به عبارت دیگر «زن محوری» در آثار او به وفور دیده می شود. وی در منظومه خسرو و شیرین خود، به ابعاد مختلف شخصیت زنان مانند: سیاسی، اجتماعی، اخلاقی، تاریخی و ... توجه کرده است و می توان آن را به وضوح در اشعارش مشاهده کرد. زن در داستان های نظامی گنجوی، در مرکز توجه قرار دارد و داستان های بسیاری حول محور شخصیت زن وجود دارد. زنان در بعضی از داستان ها معشوقی دلربا هستند و در بعضی دیگر، مانند شاهی فرمانروایی می کنند و در مملکت خود، دارای قدرت و حکمت و تدبیرند و حتی گاهی از مردان در این زمینه سبقت می گیرند. زنان در اشعار گنجوی، به صورت مستقیم و غیرمستقیم در ساختار قدرت حضور دارند و به طوری که در داستان های خسرو و شیرین مشخص است، آن ها زنانی پرده نشین نیستند که تنها به دلبری و طنازی مشغول باشند، بلکه آنان آزاده و قدرتمندند که همراه مردان در امر قدرت و ساختار سیاسی حضوری فعال دارند. نظامی، نگرش مثبت به زنان داشته و در داستان های خود به نقش و حضور مثبت آن ها در عرضه سیاسی و اجتماعی پرداخته است. در منظومه خسرو و شیرین نظامی، زنان دارای ویژگی هایی مانند: ناصح، خیراندیش، مدبر و زیرک، پابندی به مقام و موقعیت خانوادگی و شخصیت اجتماعی، بزرگ منشی، مملکت داری، حکمت و تدبیرند. همچنین زنان در این منظومه، دارای خصلت حکمرانی و هدایتگری هستند و سیاستمدار بودن آن ها باعث شده که در اداره امور کشورشان به مردان نیاز نداشته باشند و حتی گاهی آن ها را هدایت کنند. بنابراین باتوجه به نتایج به دست آمده این فرضیه که در خسرو و شیرین نظامی، زنان نقش عاشقانه دارند و در عین حال خردمند، پاکدامن با دانش حکمرانی و در سیاست سرآمدند، اثبات می شود.

منابع

۱. احسانی اصطهباناتی، محمدامین (۱۳۹۸). نقد جامعه‌شناختی شخصیت‌های کلیدی خسرو و شیرین نظامی گنجوی، فصلنامه علمی- تخصصی مطالعات زبان و ادبیات غنایی گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد، سال نهم، شماره سی و سه، ص ۹۰-۲۴.
۲. آموزگار، ژاله (۱۳۸۵). تاریخ اساطیری ایران، چاپ هشتم، تهران، انتشارات سمت.
۳. پریسا، داوری (۱۳۸۴) نگاهی دوباره به جایگاه زن در ادبیات با تأملی بر روایت نظامی و فردوسی از داستان خسرو و شیرین، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی (دانشگاه اصفهان) شماره چهل و یک
۴. ثروت، منصور (۱۳۷۰) آیین حکمت در آثار نظامی، تهران، امیر کبیر، اول.
۵. ثروتیان، بهروز (۱۳۸۳) دل‌محوری در باغ عرفان نظامی، فصلنامه آیین میراث، شماره بیست و پنجم.
۶. شمیسا، سیروس (۱۳۸۳) نقد ادبی، چاپ چهارم، تهران، انتشارات فردوس.
۷. عباس‌نژاد خراسانی، هادی؛ اکبری، ناهید (۱۳۹۶) هویت‌بخشی شخصیت زن در منظومه خسرو و شیرین نظامی گنجوی، دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در علوم انسانی.
۸. غنی‌پور ملک‌شاه، احمد؛ تیرگر بهنمیری، ساجده (۱۳۸۹). سیمای زن در پنج‌گنج نظامی، فصلنامه پژوهش‌های دستوری و بلاغی، شماره ۵.
۹. غنی‌پور ملک‌شاه، احمد (۱۳۸۹). سیمای زن در پنج‌گنج نظامی. مجله علوم ادبی، سال سوم، شماره پنجم.
۱۰. قائمی، فرزاد (۱۳۸۹). پیشینه و بنیادهای نظری رویکرد نقد اسطوره‌ای و زمینه و شیوه کاربرد آن در خوانش متون ادبی، فصلنامه نقد ادبی، سال سوم، شماره ۱۱.
۱۱. گویری، سوزان (۱۳۷۵). آن‌هیتا در اسطوره‌های ایرانی. چاپ دوم، تهران: جمال‌الحق.
۱۲. متحدين، ژاله (۱۳۵۴) در داستان‌های عاشقانه نظامی، نشریه ادبیات و علوم انسانی مشهد، دوره یازده، شماره دوم.
۱۳. نظامی (۱۳۹۱) کلیات خمس حکیم نظامی گنجوی، تهران: امیر کبیر.
۱۴. نظامی گنجوی، جمال‌الدین (۱۳۷۶). شرفنامه. تصحیح وحید دستگردی، به کوشش سعید حمیدیان، چاپ اول، تهران: قطره.
۱۵. نظامی، الیاس بن یوسف، وحید دستگردی (۱۳۸۱). کلیات حکیم نظامی گنجوی، جلد دوم، تهران: بهزاد.
۱۶. نورمحمدی نجف‌آبادی، زهرا (۱۴۰۲) تأثیر سرمایه‌های زنان بر نقش سلطه در داستان خسرو و شیرین، فصلنامه فنون ادبی، سال پانزدهم، شماره (۲) پیاپی ۴۳، ص ۸۱-۱۰۲.
۱۷. نوروزی، زینب (۱۳۹۴). بررسی شخصیت زن در شعر نظامی، مجموعه مقاله‌های دهمین همایش بین‌المللی ترویج زبان و ادب فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی.
۱۸. یوسفی، غلامحسین (۱۳۶۹). چشمه روشن، تهران: علمی، اول.
۱۹. یونگ، کارل گوستاو یونگ (۱۳۷۷) انسان و سمبول‌هایش، ترجمه محمود سلطانی، تهران: جامی.
20. Jung, Carl Gustav and Wolfgang Pauli(1955) The Interpretation of Nature and the Psyche: Synchronicity: an Acausal Connecting Principle Pantheon Books